

УДК 811.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-13

О.Б. КОЛЕСНИК,
*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української та іноземних мов
Уманського національного університету садівництва*

С.П. КАРИЧКОВСЬКА,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов
Уманського національного університету садівництва*

ВІДАПЕЛЯТИВНІ ОРОНІМИ ІСТОРИЧНОЇ УМАНЩИНИ АНТРОПОГЕННОГО ПОХОДЖЕННЯ

Метою статті є з'ясування мотивів номінації деяких оронімів історичної Уманщини як регіону, що охоплює окремі райони Черкаської, Кіровоградської та Вінницької областей і тяжіє до Умані. Важливим є аналіз назв у діяхронному аспекті (упродовж їхнього функціонування, починаючи від перших фіксацій у писемних текстах до наших днів).

Дослідження онімного матеріалу передбачає використання методів наукового пізнання, з-поміж яких: *описовий* – для інвентаризації та систематизації оронімів, узятих із писемних текстів XVII–XIX ст. та документів архівних установ України, *порівняльно-історичний* – для встановлення причин номінації форм рельєфу, що зафіксовані на території Уманщини в XVII ст., *діяхронічний* – як засіб дослідження назв у часі, у їхньому історичному розвитку.

Назви, пов'язані з елементами рельєфу, відображають різноманіття ландшафту історичної Уманщини. Розташування в Центральній Україні сприяло створенню самобутнього природного комплексу досліджуваної території. У власних назвах це виражається, насамперед, у використанні географічної термінології. Для історичної Уманщини термінами, що стали власними назвами, є *балка, долина, гора, грот, левада, могила, яр*.

Перетворення й перехід географічних номенів у мікротопоніми відбувається на основі фіксації одиничності та індивідуальності самої реалії. Але поряд з онімізацією топонімного апелятива в утворенні мікротопонімів беруть участь складні конструкції, в атрибутивній частині яких виступають лексеми, виражені ландшафтною термінологією: *Глибока долина; Громовий, або Левовий грот; Кривавий яр; Поле працюючого Юрентоха Кушніра*. Більшість назв на позначення рельєфу містить у собі характеристику фізико-географічних властивостей природних реалій. Мікротопоніми характеризують об'єкти за їх розміром, формою і протяжністю.

Відапелятивні назви історичної Уманщини, що відображають рельєфно-ландшафтні особливості місцевості, поділено на дві групи:

1. Мікротопоніми натурогенного походження (відображають низинний рельєф місцевості, підвищений рельєф, рівнинну місцевість, фізико-географічні властивості об'єкта (форму, розмір та інші ознаки денотата), указують на метафоричність, флору і фауну регіону);

2. Мікротопоніми антропогенного походження (пов'язані з діяльністю людини).

З'ясовано, що досліджувані назви, пов'язані з елементами рельєфу, відображають не лише різноманіття ландшафту історичної Уманщини, а й вказують на заняття населення, етнічний склад; пов'язані з назвами споруд, будівель, господарських об'єктів, шляхів сполучення та певними подіями і випадками. Більша їх частина існує нині лише в наукових працях, зникнувши з мовлення місцевих жителів, а деякі оніми зазнали частиномовних та компонентних змін протягом історії свого функціонування.

Ключові слова: апелятив, оронім, лексема, мікротопонім, словотвірна модель.

В статтю рассмотрено походження названь, зв'язаних з елементами рельєфу і зафіксованих в історических джерелах Уманщини XVIII–XIX вв. Исследуемые оними представлены в диахроническом аспекте, что позволяет проследить словообразовательную структуру и семантические особенности на протяжении всего периода функционирования названий.

Ключевые слова: апеллятив, ороним, лексема, мікротопоним, словообразовательная модель.

Власні назви дрібних географічних об'єктів утворюють особливий і досить помітний шар пропріальної лексики кожної національної мови, тому останнім часом такі оними стали предметом більш активних ономастичних досліджень. Наразі існує нагальна потреба у вивченні і дослідженні мікротопонімів усіх регіонів України, оскільки значна частина слів назавжди зникає з пам'яті місцевих жителів, для яких переважним є топонімне, а не історичне значення географічних назв. На зламі XX і XXI ст., крім ґрунтовних праць з ономастики (Є. Черепанова [Черепанова, 1984], Я. Пура [Пура, 1990], О. Михальчук [Михальчук, 1998], Н. Лісняк [Лісняк, 1998]), опубліковані статті, предметом дослідження яких є структура, семантика, етимологія, мотиваційні зв'язки тощо мікротопонімів лише окремих регіонів: Г. Аркушин [Аркушин, 2007, с. 12–15], О. Бабічева [Бабічева, 1994, с. 151–157], Н. Бицко [Бицко, 2007, с. 95–98], Т. Поляруш [Поляруш, 1994, с. 131–133] та ін.

Мета цієї статті – з'ясування мотивів номінації деяких оронімів історичної Уманщини як регіону, що охоплює окремі райони Черкаської, Кіровоградської та Вінницької областей і тяжіє до Умані. Важливим є аналіз у діахронному аспекті (упродовж їхнього функціонування, починаючи від перших фіксацій у писемних текстах до наших днів).

Дослідження онімного матеріалу передбачає використання методів наукового пізнання, з-поміж яких: *описовий* – для інвентаризації та систематизації оронімів, узятих із писемних текстів XVII–XIX ст. та документів архівних установ України, *порівняльно-історичний* – для встановлення причин номінації форм рельєфу, що зафіксовані на території Уманщини в XVII ст., *діахронічний* – як засіб дослідження назв у часі, у їхньому історичному розвитку.

Найменування географічного об'єкта значною мірою залежить від фізико-географічних особливостей місцевості. Для ландшафту, на теренах якого формувалася історична Уманщина, характерною ознакою є незначні підвищення, особливо в західній частині, більша ж її частина – рівне степове місце. Рівнини, що простягаються підвищеними місцевостями, характеризуються відкритими, рівними і непересіченими площами, з дещо незначними спадинами і складами, а в деяких місцях є повністю горизонтальними. Такі рівні місця можуть обмежуватися навкруги або з боків пагорбами і утворювати долини, більш чи менш глибокі [Фундуклей, 1852, с. 21]. Підвищені береги річок пересікаються балками, чорноземний ґрунт місцевості залягає на глині, під якою простягається пласт сірого граніту. Крім звичайної, у багатьох місцях знаходиться глина різноманітних кольорів: білого, сірувато-білого, жовтого, коричневого, червоного і свинцевого [Цубенко, 2008, с. 256]. Родючі сірі та темно-сірі опідзолнені ґрунти з ділянками чорноземів сприяють веденню землеробських і садово-городніх робіт. Гранітний пласт, що йде вздовж північної смуги, сприяв тому, що дно й береги майже всіх річок і ярів усяні темно-сірим гранітом та жорствою [Фундуклей, 1852, с. 443].

Різнманіття ландшафту виражається, насамперед, у використанні географічної термінології. Для історичної Уманщини термінами, що стали власними назвами, є *балка*, *долина*, *грот*, *левада*, *могила*, *яр*.

У мікротопонімній системі, що складається навколо кожного поселення, географічний об'єкт інколи буває поодиноким, оскільки територія поширення мікросистеми невелика. У цьому випадку індивідуальність об'єкта частіше визначається лише одним географічним терміном. Перетворення й перехід географічних номенів у мікротопоніми відбувається на основі фіксації одиничності та індивідуальності самої реалії. Але поряд з онімізацією топонімного апеллятива в утворенні мікротопонімів беруть участь складні конструкції, в атрибутивній частині яких виступають лексеми, виражені ландшафтною термінологією: *Глибока долина*; *Громовий*, або *Левовий грот*; *Кривавий яр*; *Поле працьовитого Юрентоха Кушніра*. Більшість назв на позначення рельєфу містить у собі характеристику фізико-географічних властивостей природних реалій. Мікротопоніми характеризують об'єкти за їх розміром, формою і протяжністю.

Відапелятивні назви історичної Уманщини, що відображають рельєфно-ландшафтні особливості місцевості, можна поділити на 2 групи:

1. Мікротопоніми натурогенного походження. Відапелятивні ороніми цієї групи відображають низинний рельєф місцевості: *Балка* (с. Поташ), *Долина* (с. Свинарка), *Глыбокая долина* (м. Умань), *Громовой гротъ* (м. Умань), *Сухой Яръ* (с. Сушківка), *Окопъ* (с. Пеніжкове); підвищений рельєф: *Высокія Могили* (с. Веселий Кут), *Шпиль* (с. Молодецьке); рівнинну місцевість: *Степковка* (с. Роги), *Vodanowe pole* (с. Великі Трояни); фізико-географічні властивості об'єкта (мікротопоніми, що позначають форму, розмір та інші ознаки денотата): *Глубокой* (с. Гродзеве), *Долгой* (с. Чеснопіль), *Круглякъ* (с. Онопріївка), *Крутенкой* (с. Дзензелівка), *Погибна* (с. Гордашівка); указують на метафоричність (*Поясъ* (с. Городниця), *Szyika* (с. Покотилове), флору (*Дубниковъ* (с. Дзензелівка) і фауну регіону (*Волчій* (с. Маньківка), *Гусяче* (м. Умань).

2. Мікротопоніми антропогенного походження. До цієї групи відносимо назви, що позначають:

а) типи й види поселень

Селище, могила (с. Гордашівка). Назва відома з XIX ст.: *Мог. Селище* (1860 р.) [Шуберт, 1860–1890]. Сепулкронім утворений лексико-семантичним способом від лексеми *сѣлище* «мѣсто, гдѣ было село» (Грінч., IV, 112). Лексеми *село* й *селище* функціонували у східнослов'янських мовах з давніх часів як назви типів поселень і форм землеволодіння та землекористування. Давній слов'янський апел. *селище* має прадавнє значення «жилія земля, поле, пашня», «мѣсто поселенья, съ землею». Втративши більшість своїх значень, термін зберіг основне – «тип поселення».

Як зазначає О. Бабичева, лексеми *село* і *селище* функціонували в східнослов'янських мовах з давніх часів як найменування типів поселень і форм землеволодіння та землекористування. Утративши велику кількість значень, ці терміни зберегли основне – «тип поселення». Період топонімізації був довготривалим та поступовим і відбувався, на думку дослідниці, таким чином: земля → оброблювана земля → землеволодіння → землекористування → тип поселення; і наступний перехід терміна в топонім: тип поселення → найменування поселення. Як підтвердження активної топонімізації лексем *село* і *селище* з'явилися численні найменування з кореневою морфемою *сел-*: с. *Селище* (Сумск., Черніг., Харк. обл.). Більш широкий спектр найменувань з лексикоутворюючою топоосновою *сел-* зареєстрований у мікротопонімії Чернігівсько-Сумського Полісся: *Селище*, *Селищне Багно*, *Селищанський Ліс* та ін. [Бабичева, 2002, с. 10–11].

Пізніші значення лексеми *селище* – «весьма большое село, гдѣ болѣе одной церкви», «всякое поселенье, селитьба», «гладко выгорѣвшее или уничтоженное, снесенное селенье, остатки жилого мѣста» (Даль, IV, 121). За даними В.П. Шульгача, в Україні відомо 13 найменувань у формі *Селище* [Шульгач, 2001, с. 123]. Назва не збереглася.

б) мікротопоніми, що вказують на заняття населення

Конюхів, байрак (с. Веселий Кут). Назва відома з XIX ст.: *Ов. Конюховъ* (1860 р.) [Шуберт, 1860–1890]. У джерелах пізнішого часу фіксуємо складену назву зі зміненим терміном-індикатором: *Конюховъ-яръ* (1869 р.) [ЦДІАК України, ф. 492, оп. 34, спр. 640, арк. 1]. На нашу думку, оронім походить від апел. *конюх* «конюхъ» (Грінч., II, 279), «той, хто доглядає коней» (СУМ, IV, 276). Можливе також відантропонімне походження назви, хоча прізвище *Конюх* (*Конюхов*) на території історичної Уманщини не засвідчене. Очевидно, в основі назви – прізвисько. В.П. Шульгач, аналізуючи ойконім *Конюхи* (Локачинський р-н Волинської обл.), подає його як форму множини від антропоніма *Конюх* або похідне від загального слова *конюхи* (характеристика людей за родом зайнятості) [Шульгач, 2001, с. 68]. Подібні ойконіми відомі в Білорусі – с. *Канюхі* (Могильовська обл.), Росії – с. *Конюхи* (колишня Псковська губернія). Назва байраку не збереглася.

в) мікротопоніми, пов'язані з назвами споруд, будівель, господарських об'єктів, шляхів сполучення

Велика дорога, поле (с. Бабанка). Назва відома з XIX ст.: *Большая дорога* (1870 р.) [ЦДІАК України, ф. 492, оп. 34, спр. 632, арк. 2]. Дромонім утворений від апел. *большая дорога* «великий шлях, стовповий шлях» (Уман., I, 41). Словник за ред. Б. Грінченка фіксує апелятивне словосполучення *велика дорога* зі значенням «дальня дорога» (Грінч., I, 131).

Словник української мови подає словосполучення *великий шлях* зі значенням «упорядкований широкий шлях, який сполучає значні населені пункти», утворення *велика дорога* зазначене з ремаркою *застаріле: велика дорога, заст.* «далека дорога» (СУМ, I, 318). Очевидно, загальна назва дороги стала власною назвою суміжного поля. Мікротопонім не зберігся.

Кошари, байрак (с. Дмитрушки). Назва відома з XIX ст.: *Оврагъ Кошары* (1860 р.) [Шуберт, 1860–1890]. Оронім є плуративним утворенням від лексеми *кошара* «сарай, загорода для овець» (Грінч., II, 296). Очевидно, у цьому байраці утримували худобу. Аналогічні власні назви, похідні від апелятива з тим же значенням, поширені й в інших регіонах України. В. Шульгач подає ойконім Кошари (Луцький р-н Волин. обл.) як похідне від апелятива *кошара* (~ укр. *кошара* 'хлів, загорожа для овець'). Пор. також назви поселень *Кошари* в Луганській, Одеській, Сумській обл., рос. *Кошары* – у колишніх Вологодській, В'ятській, Казанській, Курській губ. [Шульгач, 2001, с. 70], мікротопоніми *Кошарня* (вулиця), *Кушара* (пасовище) [Лісняк, 2010, с. 254]. Назва не збереглася.

Криничний, яр (с. Лісове). Назва відома з XIX ст.: *Яръ Криничной* (1860 р.) [Шуберт, 1860–1890]. Можливе відойконімне походження ороніма, оскільки колишня назва сусіднього населеного пункту – *Ризина Криниця* (нині с. Ризине). На нашу думку, мікротопонім мотивований апел. *криничний* = *криничаний* «родниковый» (Грінч., II, 307), *криничный* «отнщс. къ криниць» (Даль, II, 498) < *криниця* «ключь, родникъ» (Грінч., II, 306). Назва не збереглася.

Одая, урочище (Пеніжкове Христ.). Назва відома з XIX ст.: *Въ урочищѣ Одая есть 11 кургановъ* (1895 р.) [Антонович, 1895, с. 128]. Мікрохоронім утворений лексико-семантичним способом від апел. *одая* «загонъ для рогатого скота внѣ села» (Грінч., III, 38). Назва не збереглася.

Свічкарня, урочище (м. Умань). Назва відома з XIX ст.: *Свечарня* (1854 р.) [Присовский, 1854, с. 315]. Мікрохоронім утворений лексико-семантичним способом від лексеми *свічарня* «свѣчной заводъ» (Грінч., IV, 110). Очевидно, поблизу урочища розташовувався свічковий завод. У джерелах XIX ст. зазначено, що станом на 1848 р. в Умані було 2 заводи «Сальныхъ свѣчей» [Военно-статистическое Обзорение Российской Империи, 1848, с. 180]. У зв'язку зі зникненням реалії назва нині не функціонує. Вона використовується лише в працях дослідників: *У сиву давнину заснувалося Уманське передмістя під назвою «Свічкарня»* [Уманський краєзнавчий музей, НВФ-349, арк. 5].

г) мікротопоніми відетнонічного походження

Жидівчик, байрак (с. Кищенці). Назва відома з XIX ст.: *Оврагъ Жидивчикъ* (1839 р.) [ЦДІАК України, ф. 445, оп. 4, спр. 24, арк. 3]. Оронім утворений суфіксальним способом від лексеми *жидів* «принадлежащій єврею» (Грінч., I, 483) < етнонім *жид* «еврей» (Грінч., I, 483). Назва збереглася, не зазнавши змін: *урочище Жидівчик* [Діденко, 2006, с. 97].

г) okazionalni mikrotoponimi

Основою виникнення okazionalnih mikrotoponimiv є певні події, випадки, пов'язані з людиною чи твариною. Частина назв вищеназваних груп також, можливо, з'явилася, завдячуючи якомусь випадку, але, не маючи цьому підтвердження, а керуючись лише значенням лексем, мікротопоніми включені до тієї чи іншої групи. До цього пункту входять лише ті назви, що, згідно з даними інформаторів, справді відбувалися в певний період і інформатори самі пам'ятають цей випадок або нам відомо про події з писемних джерел.

Дрижиполе, урочище (с. Охматів). Уперше мікрохоронім зафіксовано в літописах XVII ст. під 1655 р.: *Року тысяча шестсот пятьдесят пятого на Дрижиполи Богдан Хмельницкий з Москвою на ляхов зимою и на орду зимою воевали и мно[го] лядзкого войска збыли* [Мыщук, 1984, с. 229]. Ця назва пов'язана з битвою українсько-російського війська проти польсько-татарської армії під Охматовим у 1655 р. У сучасних довідкових історичних виданнях Дрижипольська битва визначається як значна історична подія, а Дрижиполем називається «урочище поблизу Охматова (нині село Черкаської області), де над річкою Багвою у січні 1655 р. стояв табір українського війська. Великі морози і брак палива призвели до того, що учасники битви страждали від холоду, звідси й пішла назва – *Дрижиполе*» [Українське Козацтво, 2002, с. 121]. Підтвердження цьому знаходимо в писемних пам'ятках літописного жанру: *...поле потом названо Дрожиполемъ, бо тамъ много от морозов великих дрижало и померзало* [Софонович, 1992, с. 208]; *Хмельницкий ... рушилъ зъ Ставищъ ку Уманю и тамъ за Пятигорами на Дрижиполию въ поляхъ споткалися зъ*

ордою и тими войсками коронними, и стала война великая [Лѣтопись Самовидца, 1878, с. 39]; Якая битва Поляковъ зъ Хмелницкимъ тамъ на **Дрижиполѣ** Охматовскомъ чрезъ два днѣ, въ крѣпкихъ и силнихъ морозахъ будучи, въ ровной мѣрѣ находилася, и зъ обохъ сторонѣ большъ пятнадцати тысячъ войска пало [Величко, 1848, с. 211].

Докладний опис битви, який, на думку автора, умотивовує назву **Дрижиполе**, знаходимо в Чернігівському літописі. Літописець козакам приписує утворення назви: 1654. Ляхи зымою Умання доставали, а Хмелницкій съ козаками и зъ Москвою, надъ которою гетманомъ былъ Борисъ Васильевичъ Шереметь, ишли на отсъчъ Уманню. Довѣдавшися того Ляхи, же Хмелницкій зъ Москвою и козаками идетъ до Умання, оставивши Умань, стрѣтили Хмелницкого въ степу, въ такомъ мѣстцу, где небуло ни воды, нѣ дровъ, ни сѣна, и тамъ его, маючи при себѣ Татаръ, осадили; а морозы велмы были великіе – тоє чинилося по Крещенію – и такъ три дни будучи во обложеню, где ни козаки, ни Москва, ни конѣ ихъ ничего ни пилѣ, ни ѣли, а четвертаго дни, обозъ свой Хмелницкій оточивши гарматами, бо вже немогль бы трвати голоду и зимна, пошоль на проломъ, стрѣляючи, здѣлалъ и ручной стрѣлбы безперестанку; а пробившися на волю, бо не могли ему Ляхи що чинити, обернулся на Ляховъ и на Орду и много ихъ побилъ, и ажъ до Букувъ мѣста и за Буки гонилъ ихъ. А тую войну козаки и прозвали **Дрижаполе** [Черниговская Летопись, 1856, с. 23]. Наведені приклади дають підстави думати, що цей мікротопонім утворився шляхом лексикалізації словосполучення *поле дрожі*.

Більшість сучасних істориків у своїх працях уживають мікротопонім *Дрижиполе*, пов'язуючи його появу зі стражданням людей через сильні морози і відсутність їжі, напр.: 29–30 січня на полі **Дрижіполі** під селом Охматовом на Київщині, серед лютих морозів, стався генеральний бій. ... Багато людей замерзло [Дорошенко, 1992, с. 41]; Недалеко Охматова, на **Дрижіполі** (в січні 1655) дійшло до завязтого триденного бою. Битва велася на великому морозі [Крип'якевич, 1992, с. 194]; Ця кровопролитна битва, що ввійшла в історію як «Дрижіпільська» (поле бою через сильний мороз перетворилося на поле дрожі), не виявила переможця [Нарис Історії Уманщини, 2001, с. 23].

На нашу думку, в основі загального значення мікротопоніма лежить семантика дієслова чи віддієслівного іменника. Є. Тимченко в історичному словнику реєструє дієслово *дрижати* зі значенням «тремтіти, труситися; двигіти», яке ілюструє достатньою кількістю прикладів, зокрема з Літопису польського наводить такий фрагмент: *Которое поле тепер называют Дрижи поле, бо там много от морозов дрижало и померзало* (Тимч., ІСУЯ, II, 826). Можна припустити, що цим самим автор дотримувався думки, що в основі назви лежить антропоморфна семантика – реакція людського організму на природні умови (холод). Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. кодифікує лексему *дрижати* як полісем, друге і третє значення якого також здатні пролити світло на етимологію мікротопоніма: «2) трястися від холоду, тривоги, страху; 3) *перен.* боятися кого-небудь, відчувати страх перед кимсь» (СУМ XVI–XVII, 8, 205). Відповідно, в основі назви *Дрижиполе* лежить синкретизація «кліматично-сезонної» і «психологічної» семантики дієслова.

Метод укріплення козацького табору возами під час боротьби також дозволяє припустити ще одну мотивацію мікротопоніма: **дрожки** – невеликий легкий двомісний віз на ресорах (СУМ, II, 421). Возами, які ставили один на другий, козаки укріпили свій табір. Докладний опис козацького укріплення знаходимо тільки в літописі С. Величка та в «Історії русів», але й там в аргументації читаємо про те, що «въ провіантѣ и фуражѣ сдѣлался крайній недостатокъ, да и стужа зимняя стала уже несносною» [Історія Русовъ, 1846, с. 130]. Автор «Історії русів» мікротопонім подає в лапках: «**Дрыжи Поле**», що, можливо, є додатковим свідченням народного походження назви, ще неузвичаєного в історичній науці [Історія Русовъ, 1846, с. 130]. Зважимо також на те, що в цьому творі зазначається час, коли відбувся прорив козацького війська, – це була ніч. Відповідно, польсько-татарське військо було дуже наляканим. Але врахуймо також і такі чинники, як час і тривалість битви та відстань від населених пунктів. За умови сильних морозів звук металу (шабель) чути було на досить значну відстань. Це ж можна говорити і про тупіт копит, від якого здавалося, що земля двигіла. Звісно, що жителі навколишніх сіл і містечок чули це все й були не менш налякані, аніж самі учасники битви.

О.І. Михальчук, яка досліджувала особливості функціонування назви *Дрижиполе* в літописі Самовидця, кваліфікує мікротопонім як утворення, що вказує на особливості ґрунтового покри-

ву [Михальчук, 2006, с. 258]. Дієслово *дрижати* та іменниковий дериват *дрижане* вживалися в українській мові XVII ст. зі значенням «коливатися, хитатися» (СУМ XVI–XVII, 8, 205). На користь «грунтової» гіпотези свідчить те, що поле, на якому відбувалася битва, до 1655 р. мало назву *Багва* – від назви річечки *Багви*, яка тут протікала: ...*посередь чистого поля Охматовського (прежде яко вишей рѣхомъ Бави нарицаемого...)* (1655 р.) [Величко, 1848, с. 210]. За свідченням М.Т. Янка, діал. *Багва* – «мокра заболочена рівнина», «мокре місце між двома горбами» (ТСУ, с. 38). Нині серед місцевого населення вживається мікротопонім *Бави* [Василик, 2010–2019], а назва *Дрижиполе* функціонує здебільшого в історичних працях.

Кривавий яр, яр (Черповоди Ум.). Оронім відомий з XIX ст.: *Obok wsi leżą tak zwany «krwawy jar»* (1880 р.) (SGKP, I, 833). Назва є складеним утворенням, у якому атрибутивний компонент (*крававий*, заст. «кривавий») уживається зі значенням «пов'язаний із пролиттям крові, з жертвами» (СУМ, IV, 337), пор. *krwawy* «1. Такий, у якому або на якому є кров; 2. Кольору крові, червоний» (SP, XI, 280), *крівавий* «крававий» (Грінч., II, 308). За переказами, у цьому яру відбувався бій гайдамаків з польським військом [Василик, 2010–2019]. Назва збереглася, не зазнавши змін: *Кривавий яр* [Василик, 2010–2019].

Отже, назви, пов'язані з елементами рельєфу, відображають не лише різноманіття ландшафту історичної Уманщини, а й вказують на заняття населення, етнічний склад; пов'язані з назвами споруд, будівель, господарських об'єктів, шляхів сполучення та певними подіями і випадками. Більша їх частина існує нині лише в наукових працях, зникнувши з мовлення місцевих жителів, а деякі оніми зазнали частиномовних та компонентних змін протягом історії свого функціонування.

Умовні скорочення

Грінч. – Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. з доданням власного матеріалу Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. I–IV.

Даль – Толковный словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Санкт-Петербург – Москва, 1903–1909. Т. I–IV.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.

Уман. – Уманець М. Словарь російсько-український: в 4 т. / М. Уманець, А. Спілка. Львів, 1893–1898. Т. 1–4.

Тимч., ІСУЯ – Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. Харків, Київ, 1930–1932. Т. I–II.

СУМ XVI–XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28-ми вип. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. Вип. 8. 256 с.; 2008. Вип. 14. 256 с.

ТСУ – Янко М.Т. (1998). *Топонімічний словник України: словник-довідник*. Київ: Знання.

SGKP – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1895. Т. I–XIV.

SP – *Słownik polszczyzny XVI wieku* / red. M.R. Mayenowa, F. Peptowski (t. 1–34), K. Mrowcewicz, P. Potoniec (od t. 35, do hasła ROWNY), Ossolineum, Wrocław 1966–1994.

Список використаної літератури

Антонович, В.Б. (1895). *Археологическая карта Киевской губернии*. Москва: Типографія М.Г. Волчанинова.

Аркушин, Г. (2007). Відбиття говіркових особливостей у мікротопонімії північно-західної України. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*, 354–355, 12–15.

Бабичева, Е. (2002). Етнографический аспект в топоосновах Слобожанщини (на матеріалі земледельческой лексики). І.М. Железняк (Ред.), *Студії з ономастики та етимології* (с. 7–16). Київ: Кий.

Бабичева, О.Л. (1994). Назви земельних ділянок Дясянсько-Сеймського межиріччя і їх відображення в мікротопонімії. О.С. Стрижак (Ред.), *Питання історичної ономастики* (с. 151–157). Київ: Наукова думка.

- Бицко, Н. (2007). Мікрогідроніми (назви ярів) Тернопільщини (лексико-семантичний аспект). *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*, 354–355, 95–98.
- Василик, О.Б. (2010-2019). *Матеріали топонімічних експедицій*. Неопублікований рукопис, Уманський національний університет садівництва, Умань, Україна.
- Величко, Самоил (Ред.). (1848). *Лѣтопись событій въ Югозападной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ. Составилъ Самоиль Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи Войска Запорожскаго* (Т. 1). Київ: Лито-Типографическое Заведеніе Іосифа Вальнера.
- Военно-статистическое обозрение Российской империи, издаваемое по высочайшему повелению при I-м отделении Департамента Генерального штаба* (Т. X). *Киевская губернія*. (1848). Санкт-Петербург: Типография Департамента Генерального штаба.
- Діденко, О., Стефанович, І., Черномаз, Б. (2006). *Збірник археологічних пам'яток Уманщини* (Т. 1). Умань: Уманське видавничо-поліграфічне підприємство.
- Дорошенко, Д.І. (1992). *Нарис історії України* (Т. 2). Київ: Глобус.
- Конисский, Георгий (1846). *Исторія Русовъ или Малой Россіи*. Москва: Университетская типография.
- Крип'якевич, І.П. (1992). *Історія України*. Львів: Світ.
- Лісняк, Н. (2010). Мікротопоніми Західного Поділля, співвідносні з мікротопонімами Чернігівсько-Сумського Полісся. *Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем*, 22 (1), 250–256.
- Лісняк, Н.І. (2004). *Мікротопонімія Західного Поділля* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Ужгородський національний університет, Ужгород.
- Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ съ приложениемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ: Хмельницкой, «Краткого Описанія Малороссіи» и «Собранія Историческаго»* (1878). Київ: Типографія К.Н. Милевскаго.
- Михальчук, О. (2006). Назви урочищ у XVII столітті (на матеріалі літопису Самовидця). Д.Я. Телегін (Ред.). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* (с. 256-259). Київ: Ферекол.
- Михальчук, О.І. (1998). *Мікротопонімія Підгір'я* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київ.
- Монке, С.Ю., Петренко, А.І., Кузнець, Т.В., Карасевич, А.О., Кривошея, В.В., Кривошея, І.І. (2001). *Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років XX століття)*. Київ: ВПЦ «Київський Університет».
- Мыщык, Ю.А. (1884). «Літописец» Дворецких – пам'ятник українського летописання XVII в. В.И. Буганов (Ред.). *Летописи и хроники* (с. 219-234). Москва: Наука.
- Поляруш, Т.І. (1994). З історичної мікротопонімії північно-східного Лівобережжя (лексико-семантичні моделі). О.С. Стрижак (Ред.), *Питання історичної ономастики* (с. 131–133). Київ: Наукова думка.
- Присовский, И. (1854). О преданиях уманцев. *Киевские губернские ведомости*, 46, 315.
- Пура, Я.О. (1990). *Походження назв територіальних мікроб'єктів Рівненщини*. Рівне: б.в.
- Софонович, Ф. (1992). *Хроніка з літописців стародавніх*. Київ: Наукова думка.
- Турченко, Ф.Г. (Ред.). (2002). *Українське козацтво: Мала енциклопедія* Київ: Генеза.
- Уманський краєзнавчий музей, НВФ-349, 21 арк.
- Фундуклей, И. (1852). *Статистическое описание Киевской губернии* (Часть I). Санкт-Петербург: Типография Министерства внутренних дел.
- ЦДІАК України, ф. 445, оп. 4, спр. 24, 28 арк.
- ЦДІАК України, ф. 492, оп. 34, спр. 632, арк. 1–2.
- ЦДІАК України, ф. 492, оп. 34, спр. 640, арк. 1.
- Цубенко, В.Л. (2008). *Документи з історії військових поселень в Україні*. Харків: САГА.
- Черепанова, Е.А. (1984). *Мікротопонімія Черниговско-Сумского Полесья*. Сумы: СумГПИ ім. А.С. Макаренка.
- Черниговская летопись (1856). *Южнорусские летописи, открытые и изданные Н. Белозерским* (Т. I.). Київ: Університетська типографія.
- Шуберт, Ф.Ф. (1860–1890). *Военно-топографическая карта Российской Империи*. Оновлено з <https://raremaps.ru/vse2/karty-shuberta.html>
- Шульгач, В.П. (2001). *Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник*. Київ: Кий.